

Коваленко А.С.

магістр філології

Землянська А.В.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійський державний агротехнологічний університет

імені Дмитра Моторного

МОТИВ САМОТНОСТІ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЗАЦІЇ ПЕРСОНАЖІВ У МАЛІЙ ПРОЗІ ОЛЬГИ ДЕРКАЧОВОЇ

Анотація. У статті розглядається один із провідних мотивів прози О. Деркачової – мотив самотності – в аспекті міжстатевих стосунків. Увагу приділено тому, як цей мотив служить розкриттю психології головних персонажів. Визначено, що письменниця показує самотню людину в сучасному світі, зокрема великому мегаполісі, розглядає цю категорію в екзистенційному ракурсі як універсальну та неминучу характеристику буття людини.

Ключові слова: мала проза, мотив, засіб психологізації, самотність, екзистенційна категорія.

Kovalenko A., Zemlianska A. A motive of loneliness as a mean of psychologization of the characters of O. Derkachova's short prose. The article examines one of the leading motifs of O. Derkachova's prose – the motif of loneliness – in the aspect of intergender relations. Attention is paid to how this motif serves to reveal the psychology of the main characters. It was determined that the writer shows a lonely person in the modern world, mostly in a large city, considers this category from an existential perspective as a universal and inevitable characteristic of human existence.

Key words: short prose, motive, means of psychologization, loneliness, existential category.

О. Деркачова на сьогодні є однією із уже визнаних майстринь малої прози. У її творчому доробку 7 збірок оповідань та новел: «Синдром підсніжника» (2006), «За лондонським часом» (2008, 2018), «Повидло з яблук» (2014), «Гуртівня штучних квітів» (2014),

«Трикотажні метелики» (2015), «Пальто британської королеви» (2021). Письменниця зосереджує у своїх творах увагу на людині та її суспільних зв'язках, соціумі, в якому перебуває, її самовідчутті за певних обставин і проявах у стосунках з іншими. Її художні тексти сповнені відчуттів та емоцій, і кожна історія – ніби окреме міні-життя, вміщене в об'єктив уважного обсерватора чи ліричного героя, який безпосередньо виступає носієм та виразником чуттєвого світу. Ця глибинна чуттєвість робить прозу О. Деркачової ліричною (а саме це вирізняє т.зв. «жіночу прозу» [10]) й розкривається у низці наскрізних мотивів.

Мотив є невід'ємним елементом сюжету будь-якого літературного твору. Це повторювана смислова одиниця, яка керує думками та вчинками персонажів, робить художній світ більш динамічним та мінливим. Ця категорія виступає панівною щодо відтворення теми та ідеї, яка конкретизується через «творчий концепт, мистецьку інтенцію, авторський задум» [3, с. 174], характеристики персонажів. Останнє твердження дозволяє розглядати повторюваність певних мотивів у малій прозі О. Деркачової як засіб психологізації оповіді.

Окремі мотиви художньої прози письменниці вже розглядалися раніше нами [8] та іншими дослідниками [1; 9 тощо]. Однак окремої уваги заслуговує найбільш поширений у збірках оповідань і новел О. Деркачової мотив самотності як засіб психологізації персонажів, що й становить мету цієї статті.

Так, наочно-чуттєвий образ самотності сучасної людини вдало змодельований авторкою в її художній картині світу. Творче трактування цього поняття митцями слова збігається з загальнонауковим розумінням самотності як психічного феномена, що відображає переживання людиною емоційного чи фізичного відокремлення, особистісного небажання або об'єктивної неможливості відчувати підтримку та визнання суспільства. Персонажі О. Деркачової свідомо обирають самотність, коли не знаходять емоційної відповіді у процесі спілкування із зовнішнім світом та соціумом.

Вдала інтерпретація та художня трансформація сенсу лексеми «самотність», яку на сторінках творів письменниці можна зустріти

відносно часто («Вимкнути світ», «Пробач, кохана», «Мовчи зі мною», «Зоряний хлопчик», «Бабусин вітер», «Із життя Попелюшки», «Портрет на пам'ять», «Ілюстратор», «Власний дощ», «Кирилова жаба», «Станція вузлова» тощо), дозволяє відчути авторське розуміння цього концепту. Коли йдеться про самотність як почуття, варто відзначити велику частотність появи цієї лексеми у значенні сильного душевного переживання. Протагоніст (частіше жінка) – це людина, яка сприймає світ не раціонально, а емоційно. Вона трактує його як істинну реальність, прояв справедливості, тому з'являється внутрішнє переживання власної самотності, героїня ніби живе всередині неї.

Письменниця свідомо називає своїх протагоністок «самотніми», зображує почуття як предмет, персоніфіковане явище, особу, тому персонажі часто можуть не лише відчувати душевно, а й фізично сприймати її присутність. Наприклад, героїня оповідання «Дві канапки на обід» смажить яєчню на цьому відчутті, бо самотність – *«гарний замітник олії. Іншого всього, мабуть, теж»* [4, с. 19]. Вона живе у місті, яке *«давно було невиліковно хворим на відсутність самотності»* та плутається у павутинні й розуміє, що *«всюди липкими нитками звисає все та ж самотність»* [4, с. 19]. Іноколи в читача може виникнути враження, що письменниця намагається створити священний культ аналізованого відчуття в житті своїх персонажів.

Мотив самотності в малій прозі О. Деркачової постає у різноманітних ситуаційних детермінантах, що свідчить про його тотальний характер. Передусім, таке почуття пов'язується із сімейними стосунками та любовними переживаннями, тому самотніми себе відчують жінки, що втратили чоловіка через його смерть, стали вдовицями («Не помирай без мене», «Івано-Франківськ – 1200», «Там, де немає пісків», «Дружина їхнього героя» тощо); трагічною та безнадійною видається самотність персонажів, що переживають розлучення чи розрив любовних стосунків («Ендшпіль», «Тиша... Така тиша», «Кишеньковий янгол», «Зі щитом», «Волошки», «Запах кардамону», «Точка неповернення», «Рідна людина», «Станція вузлова» тощо). Крім того, самотність охоплює індивідів, що мають невисокий рівень соціальних стосунків («Піаністка»), складне дитинство та дорослішання («Яся», «Мій різдвяний янгол» та ін.), різко змінюють звичне місце проживання чи покликання та рід занять,

спосіб життя («Години, що живуть у перснях», «Дві шухлядки і одна полиця», «Зірка з неба» та ін.).

У творах письменниці крізь відчуття самотності розкривається широкий спектр персонажів: жінки й чоловіки, діти та дорослі, митці й обивателі тощо. Жіноча самотність – улюблена тема О. Деркачової, тому цей мотив можна зустріти у більшості зразків її малої прози. Цю категорію авторка розглядає на найвищому філософському рівні, аналізуючи її як талановитий психолог.

Для художнього втілення авторського мотиву самотності письменниця вдало обирає оригінальну жанрову форму сповіді, «потoku свідомості», що дозволяє додати щирості та правдивості оповіді головної героїні. У цих текстах присутня глибока суб'єктивність. Докладні філософські пошуки, роздуми допомагають персонажам зрозуміти причини власної самотності, відчуженості, непотрібності: *«Частина чийогось серця – це не те, що рятує від самотності. Я кричу, що ненавиджу цей світ, де я можу бути тільки чиеюсь частиною...»* («Broken angel») [7, с. 124]. Завдяки жанру сповіді головна героїня може оцінити простір між собою колишньою, теперішньою та зазирнути у майбутнє. Для створення сцен усамітнення О. Деркачова застосовує прийом діалогізації монологів («Волошки», «Без слів», «Мовчи зі мною», «Вчора», «Точка неповернення», «Шмата», «Зоряний хлопчик», «Рідна людина», «Акуленятко», «Земля янголів», «Пліснява на каві» та ін.), що дозволяє докладніше проаналізувати ставлення інших персонажів творів до самотності протагоніста.

Зокрема, жінки у творах О. Деркачової найчастіше почувають себе самотніми, перебуваючи у стосунках із чоловіком. Героїні не звертають увагу на навколишній світ, вони не переймаються філософськими чи матеріальними проблемами та не помічають нікого біля себе, окрім об'єкта свого обожнювання: *“А мені хотілося прокричати, що ти винен у всьому, бо завжди маєш рацію / не дозволяєш мені слухати свою гру на гітарі / тобі байдуже, що я роблю ночами / ти нічого не знаєш про прокручені сни / ти любиш свій простір більше за мене”* («Зрада у склянці») [7, с. 108]. Відповідно, коли об'єкта любові немає поруч, особливо коли це вимушена розлука, це усамітнення стає свого роду рятівним для ліричної героїні, способом

захисту від зовнішнього світу. Але гіршим є становище, коли позбавляють навіть речей, відчуттів, пов'язаних із коханим, зокрема як у творі «Станція вузлова», де протагоністка гостро переживає, що філармонія попросила повернути скрипку її чоловіка-музиканта, поки він зник безвісті на війні. Самотність асоціюється та концентрується в конкретній людині, бо тільки її думка й дії важливі для жінки.

Письменниця зображує цікавий, позитивний вид самотності – усамітнення, що стає раціональним чи емоційним вибором героїні. Така душевна усамітненість є важливим етапом у житті людини для визначення власних можливостей та самоствердження в соціумі.

Героїні малої прози О. Деркачової не лише із тривогою та сумом переживають самотність, а й перетворюють її на втіху для себе. Персонажі оповідань «Там, де немає пісків», «Між тобою і дощем», «Точка неповернення», «Зоряний хлопчик», «Чоловікові мого життя», «Маленька країна», «Фото коханої жінки» та інших частково дорожать своїм усамітненням, не бажають його втратити. Тому героїня обирає найбільш вигідний для себе варіант, що допоможе їй знизити психічне навантаження. Така добровільна ізоляція підтверджує, що людина може бути щасливою окремо від усіх і не перейматись власним емоційним станом: *«...мені необхідно бути на самоті, аби я могла спокійно про тебе думати, згадати те, що було, і придумати те, чого не було. Мені необхідно сумувати за тобою... <...> Загортаюся у ковдру з тигриками, вмикаю телевізор...»* («Чоловікові мого життя») [5, с. 9]. Письменниця показує генезис самотності до стану суб'єктивно бажаного усамітнення, якому притаманні одночасна стабільність та мінливість психіки, прагнення до самоактуалізації, самопізнання, самовизначення та особистісного зростання.

Героїні О. Деркачової вміють залишатись наодинці із собою, бо це допомагає відшукати шлях до себе, зазирнути у найвіддаленіші куточки душі. Так, про одну зі своїх героїнь письменниця говорить: *“Вона завжди весела і щаслива тим, що має здатність прокидатися, пити ранкову каву, подобатися собі у заспаному дзеркалі і бігти вулицями, даруючи зареваним дітям цукерки. Вона рідко плаче і, як намагається запевнити, від щастя, а не горя. Вона боїться визнати, що їй теж може бути сумно і незатишно під стелею цього міста”* («Фото коханої жінки») [5, с. 139]. Таким чином, протагоністка

має можливість подумати над своїм теперішнім та намітити шляхи майбутнього.

У своїх художніх текстах О. Деркачова також викриває природу самотності, в основі якої – самозакоханість. Герої подібних історій не можуть самотійно впоратись із власними душевними протиріччями, що породжує вимушене усамітнення, спровоковане нарцисизмом. Людина у такому стані постає такою, якою хоче бути, якою її мають сприймати інші. Самотність тут виступає негативним завершенням персоналізації та самоактуалізації. Наприклад, героїні оповідань «Андрійко», «Банальність людських стосунків», «Вчителько моя» наголошують на власній винятковості та унікальності, прагнуть до самовдосконалення і більше не шукають спілкування із соціумом.

Авторка наголошує на тому, що для жінки важливо визнавати свою самотність, тому протагоністки творів «Зима», «Запах кардамону», «Зрада у склянці», «Між тобою і дощем», «Твій колір», «Мовчи зі мною» та ін. погоджуються зі своїм станом. Наприклад, героїня оповідання «Мій письменник» усвідомлює, що вона самотня, тому рішуче робить висновок: *«Я не хочу чекати тисячу років, бо якщо я зможу прожити тисячу років без тебе, то зможу прожити і решту життя»* [5, с. 127]. Визнання власної самотності є важливим для кожної людини, бо тільки так вона може прийняти раціональні рішення щодо власного майбутнього.

О. Деркачова доводить, що самотність може по-різному впливати на формування життєвої позиції: конструктивної чи деструктивної. Для персонажів творів «Не помирай без мене», «Вчора», «Шмата», «Померти за тебе», «Пальто британської королеви» та ін. самотність виступає руйнівним почуттям, бо творить хаос у її душі, додає серйозних душевних протиріч: *«Чи ти знаєш, що таке – прокидатися зранку у гнітючій самотності? Чи ти знаєш, як то брати молоток і забивати цвяхи у тишу? Чи ти знаєш, як це, коли ти відраховуєш хвилини і години до вечора, до ночі, аби чимшвидше заснути і пережити цей день?»* («Твоя зірочка») [4, с. 98]. Письменниця демонструє, як самотність допомагає героїням творів «Зі щитом», «Лагос», «За лондонським часом», «Маленька країна», «Земля янголів» та ін. сконцентрувати увагу на власних думках та почуттях, прислухатись до своїх бажань і прагнень, самовдосконалюватись, дистанціюючись від соціуму. Так, вивчаючи соціальні ролі

представників різних статей, С. де Бовуар зауважує, що завдяки самотності жінка може почуватись винятковою, кращою за всіх, а також має надію, що майбутнє має винагородити її за теперішню буденність [2, с. 289]. Таким чином, героїні О. Деркачової мають можливість переосмислити минуле і спроектувати своє подальше життя. Зокрема, це можна сказати про героїню твору «Пальто британської королеви», повію, яка мріє, що її клієнт-коханий колись отримає від неї листа і позбавить її самотності, забере у свій світ, де їй, окрім нього, ніхто й нічого не потрібні: *«...він іще повинен знайти мого листа, а потім мене. І спитати, чи не холодно мені в тому пальті британської королеви, бо ж дощі й вітер... <...> і тоді він мене обійматиме, щоб зігріти»* [6, с. 89].

Поряд із жіночими переживаннями письменниця розкриває сутність аналізованого відчуття у чоловіків («Тікай до Кракова», «Пробач кохана», «Точка неповернення», «Тонкощі жіночого мазохізму», «Гуртівня штучних квітів», «Життєвий шлях Ти», «Чим тобі зарадити?», «Домашнє порно» та ін.). Самотність у сприйнятті представників сильної статі відрізняється від жіночого бачення, бо чоловіки раціонально оцінюють свій стан, намагаються віднайти правильне вирішення цієї проблеми та позбутися її. Зокрема, персонаж оповідання «Гуртівня штучних квітів» розповідає про те, що не може спокійно існувати без коханої. Він зізнається: *«Вона сниться мені практично щоночі: біжу за нею, кличу, хапаю за рукав пальто, і раптом вона зникає. У руці – слід від її запаху. Її ніде немає. Блукаю містом, кличу, але марно. Немає її...»* [4, с. 11]. На відміну від жінок, життя яких може бути повністю охоплене самотністю, у яких воно проникає в усі сфери буття, чоловіки дуже легко піддаються почуттям суму і тривоги.

Отже, доміантним у малій прозовій творчості письменниці є мотив самотності, для втілення якого вона обирає жанрову форму сповіді, «потоків свідомості». Авторка зображує негативний, руйнівний вид самотності та усамітнення, викриває природу цього почуття, в основі якої лежить самодостатність. О. Деркачова доводить, що самотність може конструктивно чи деструктивно впливати на формування життєвої позиції. Письменниця при цьому розмежовує поняття самотності та ізоляції, вона показує самотню людину в сучасному світі та великому мегаполісі, розглядає цю категорію в

екзистенційному ракурсі як універсальну та неминучу характеристику буття людини.

У статті розкрито лише один із аспектів прояву аналізованого мотиву в малій прозі письменниці, пов'язаний із міжстатевими стосунками і почуттям кохання. Однак самотніми серед інших людей персонажі О. Деркачової відчують і з інших причин: через хворобу та зміни в організмі, непорозуміння й відмінність світобачення дорослих та дітей, прагнення вирватись із сірості буденного існування та ін., які ще потребуються подальшого ґрунтовного вивчення.

Література

1. Белімова Т. Двобій плоті і розуму, або Синдром підсніжника. URL : <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/02/11/080255.html>.
2. Бовуар С. де. Друга стаття: в 2 т. / пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко. К. : Основи, 1994. Т. 1. 390 с.
3. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство : підручник. К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
4. Деркачова О. Гуртівня штучних квітів. Івано-Франківськ : Мантикора, 2014. 154 с.
5. Деркачова О. За лондонським часом. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2008. 160 с.
6. Деркачова О. Пальто британської королеви: оповідання. Брустурів: Дискурсус, 2021. 176 с.
7. Деркачова О. Повидло з яблук. Брустурів : Дискурсус, 2014. 144 с.
8. Землянська А.В., Коваленко А.С. Образ янгола як засіб психологізації персонажів малої прози Ольги Деркачової. *Скарынавы запаветы і сучаснасць* : да 95-годдзя з дня нараджэння прафесара У.В. Анічэнкі : матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі. Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2019. С. 99–103.
9. Землянський А.М. Опозиція “свій / чужий” як просторова домінанта малої прози О. Деркачової. *Humanitarian paradigm*. 2018. С. 100–107.
10. Шарова Т.М. Жіноча проза: теоретичні засади визначення та класифікація. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Філологія». 2006. № 745. Вип. 49. 214 с.